

کونه‌شناسی نظام خیر و احسان

در قرآن

دکتر فاطمه قربانی لاکتر اشالی

دکتر مهدی اسمعیلی صدرآبادی

سرشناسه	: قربانی، فاطمه، ۱۳۶۱ فروردین
عنوان و نام پدیدآور	: Ghorbani, Fatemeh گونه‌شناسی نظام خیر و احسان در قرآن/فاطمه قربانی لاکتراشانی، مهدی اسمعیلی صدرآبادی
مشخصات نشر	: تهران: کلک مشاطه، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۲۲۰ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۲۲-۶۹۷۹-۰۳-۰
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
موضوع	: نیکوکاری -- جنبه‌های قرآنی
موضوع	: Benevolence -- Qur'anic teaching
شناسه اثر	: اسمعیلی صدرآبادی، مهدی، ۱۳۶۵-
رده بندی کد ره	: BP۱۰۴
رده بندی دیویی	: ۳۰۱۵۹
شماره کتابشناسی ملی	: ۷۸۰۰۰

نویسندگان: فاطمه قربانی لاکتراشانی- مهدی اسمعیلی صدرآبادی

عنوان: گونه‌شناسی نظام خیر و احسان در قرآن

طراح جلد: محمدحسین عبدالغفوری

صفحه آرا: سیده طیبہ حسینی

• چاپ اول: ۱۳۹۸ • تیراژ: ۱۰۰۰ جلد • تعداد صفحات: ۲۲۰ صفحه • قطع: وزیری

• قیمت: ۴۳۰۰۰ تومان

همه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

تلفن درخواست کتاب: ۰۹۱۹۴۵۹۲۹۱۰

فهرست مطالب

فصل اول کلیات	۱۵
مقدمه	۱۵
مفهوم احسان	۱۶
احسان در قرآن	۱۷
بررسی سازه های شایسته حسن در قرآن	۲۰
الف) بر	۲۱
ب) فضل	۲۲
ج) خیر	۲۳
ج) انفاق	۲۳
شبکه معنایی	۲۴
فصل دوم: معناشناسی ساختاری احسان در قرآن	۲۷
مقدمه	۲۷
بخش اول: مفاهیم همنشین احسان	۲۹
الف- «تقوا»	۳۰
ب- «معروف»	۳۲
ج- «عدل»: عدل	۳۳
بخش دوم: مفاهیم جانشین احسان	۳۴
الف- عمل صالح	۳۵
ب- بر	۳۷
ج- خیر	۳۸
د- فضل	۳۹
ه- انفاق	۳۹
فصل سوم: تحلیل همنشین های احسان در قرآن	۴۱

- بخش اول: مقوله غایت و عقلانیت احسان ۴۱
- الف) غایت احسان ۴۱
- ۱- برخورداری از حیات طیبه: ۴۱
- ۲- کمال انسانیت ۴۳
- ۳- اصلاح امور دنیوی: ۴۴
- ۴- پاداش اخروی ۴۴
- ۵- رفع فقر و پرورش روحیه انفاق در جامعه: ۴۵
- ۶- رفع اختلافات و پرورش روحیه عفو و گذشت در جامعه: ۴۵
- ب) غایت احسان: ۴۵
- تأمین سعادت فرد جامعه ۴۷
- بخش دوم: مقوله روش‌های نیل به مطلوب احسان ۴۷
- الف) ایمان و عمل صالح ۴۸
- ب) تفکر و تذکر ۵۰
- ج) صبر ۵۳
- د) کظم غیظ، عفو و صفح ۵۶
- هـ) جهاد در راه خدا ۵۹
- و) نماز و زکات ۶۰
- ز) پایداری در برابر سختی‌ها: ۶۲
- ح) عبودیت و بندگی ۶۴
- ط) انفاق به خلق ۶۵
- ی) همدلی و مهربانی ۶۸
- ک) انجام امور به صورت شایسته ۷۴
- ل) قدرت بر احسان ۷۵
- م) تقویت خلوص نیت ۷۷
- ن) پرورش حس کمال جویی ۷۸
- س) خودشناسی ۸۰
- ع) دفع رذایل اخلاقی ۸۱
- ۱- تکبر و فخر ۸۱
- ۲- کفر ۸۲
- ۳- کسالت و بی میلی ۸۲
- ۴- پیروی از هوای نفس ۸۳

فصل چهارم: گونه احسان اجتماعی در قرآن.....	۸۵
مقدمه.....	۸۵
الف) مصادیق و ابعاد احسان اجتماعی.....	۹۰
۱- کظم غیظ.....	۹۰
۱- وجه برتری عفو بر کظم غیظ.....	۹۴
۲- عفو و گذشت.....	۹۷
الف) عفو عامل رفع خطا در جامعه.....	۱۰۰
ب) شرایط عفو گناهکار در جامعه.....	۱۰۳
ج) نقش عفو در از بین کدورت و دشمنی جوامع.....	۱۰۴
د) گذشت در برابر خطاها و دیون.....	۱۰۵
هـ) - نو عامل ایجاد همبستگی اجتماعی.....	۱۰۸
۳- نیکوکاری، حذف کینه و احترام به افراد جامعه.....	۱۱۱
الف) تکریم یتیم.....	۱۱۳
ب) تکریم مساکین.....	۱۱۷
ج) تکریم سالمندان.....	۱۱۹
د) تکریم سایر اقشار ضعیف جامعه.....	۱۲۱
۴- اصلاح مفاسد در جامعه.....	۱۲۶
الف) روش اصلاح انحرافات جامعه.....	۱۲۹
ب) اصلاح بین مردم.....	۱۲۹
ج) حل اختلافات.....	۱۳۱
د) واسطه‌گری در امور مردم.....	۱۳۶
۵- صبر.....	۱۴۱
۶- جهاد.....	۱۴۳
۷- فرهنگ سازی احسان.....	۱۴۷
۸- امر به معروف و نهی از منکر.....	۱۴۷
۹- همکاری در امور اجتماعی.....	۱۴۸
ب) آثار احسان اجتماعی.....	۱۵۱
۱- تعدیل اقتصادی.....	۱۵۱
۲- نجات از عذاب الهی.....	۱۵۳
۳- استجابت دعا.....	۱۵۵
۴- ایجاد صمیمیت و انسجام اجتماعی.....	۱۵۷

۱۵۸	۵- سعادت دنیوی
۱۶۳	۶- حفظ آبرو و کرامت انسانی
۱۶۶	جمع‌بندی
۱۶۷	فصل پنجم: گونه‌های احسان فردی در قرآن
۱۶۷	مقدمه
۱۶۹	الف) مصادیق احسان فردی
۱۶۹	۱- ا- امان به نفس
۱۷۶	۲- احسان به والدین
۱۸۹	۳- احسان به سر و فرزندان
۱۹۴	۴- احسان به همسایان
۲۰۰	ب) آثار احسان فردی
۲۰۰	۱- آرامش روحی
۲۰۱	۲- افزایش رزق و روزی
۲۰۳	۳- دست‌یابی به علم
۲۰۵	۴- بهره‌مندی از هدایت قرآن
۲۰۶	۵- تسخیر قلوب
۲۰۹	۶- سعادت دنیا
۲۱۰	۷- کاهش گناه
۲۱۱	نتیجه‌گیری
۲۱۳	فهرست منابع

مقدمه

نیاز امر در جوامع، احیای قوانین اسلامی و پیاده سازی آن در جامعه می باشد، زیرا اسلام، روش علمی برای زندگی فردی و اجتماعی و مادی و معنوی انسان ارایه می دهد که می توان با استفاده از مابین ما، برنامه ریزی دقیق علمی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی، این روش ها را پیاده نمود. از طرف دیگر، پیاده سازی اسلام و حل مشکلات جامعه، نیازمند شناخت مبانی و شیوه های علمی شناخت است. از سوی خداوند است و قرآن کریم بهترین مرجع در این زمینه می باشد. این احیاء و پیاده سازی، در ابتدا با شناخت حاصل می گردد و شناخت از طریق پژوهش های تفسیری، با روش های کاملاً علمی ممکن خواهد بود.

از جمله مواردی که در بحث پیاده سازی اهداف قرآنی مورد توجه قرار داشته و نیاز به بررسی دقیقتر در آیات و روایات دارد، بحث احسان و یقوکاری است. اهتمام قرآن در خصوص مقوله احسان بر توجه به این ضرورت می افکند. جامع اسلامی نیاز به شناخت و پیاده سازی فرهنگ احسان در حوزه فردی و اجتماعی جامعه و این مقوله منحصر در امور انفاق و صدقه نمی گردد.

حال آنکه با بررسی تفاسیر این حوزه، می توان دریافت که مفسران بدن در نظر گرفتن وجوه مختلف معنایی واژگان مستعمل در مقوله احسان، به مفاهیم ابتدایی اکتفا نموده و مفاهیم آن را روزآوری ننموده اند. زیرا سیره غالب مفسرین در تفسیر، مراجعه صرف به کتب لغتی که سالها بعد از نزول قرآن تدوین گشته و در بررسی آیات به ریشه تاریخی و شمول همه معانی عصر نزول عنایتی ننموده و یا به موارد حداقلی اکتفا می نماید، لذا نمی تواند در این راستا به نحو اتم و اکمل راهگشا باشد، بنابراین در جهت دستیابی به تمامی اهداف ذکر شده، از تمامی مبانی مورد نیاز، چون بررسی شبکه معنایی، به عنوان

مقدمات کار بهره برده و با استفاده از منابع تفسیری، یافته‌های خود را با این مبانی، مورد تطبیق و مقایسه قرار می‌دهد.

از شروط دستیابی به غرض و پیام خداوند متعال در قرآن، قرارگیری مفسر در جایگاه مخاطبان عصر نزول می‌باشد که از آن جمله، بررسی زبان زمان نزول است که در عصر کنونی با عنوان علم معنانشناسی^۱ مطرح می‌گردد. لازم به ذکر است، رویکردهای معنانشناسی که در دهه اخیر به رشد و فزونی دست یافته و جایگاه خود را در پژوهش‌های تفسیری جامعه قرآنی باز نموده است، به زودی به شکل متدی رایج، فراگیر گشته، به نحوی که ظهار نظر قطعی درباره هر مفهوم قرآنی بدون پیگیری و عنایت به آن ناقص شمرده می‌شود.

شاید در ابتدا اینگونه، به نظر برسد که این متد، به جهت نوآوری، در عرض و یا مخالف سایر روش‌های قرآنی، تفهیم‌پذیر باشد، حال آنکه در مسیری کاملاً علمی و موازی با تفاسیر، در فهم واژگان و در نهایت غرض خداوند متعال، حرکت نموده و شمول و دایره فهم را گسترده‌تر می‌نماید. این پژوهش نیز درصدد است تا با پیاده‌سازی متد معنانشناسی در زمانی (ساختگرا)، به تکمیل شبکه معنایی آن پردازد.

معنانشناسی ساخت‌گرا به مطالعه ساخت گرایانه روابط معنایی در سطح واژه و مرتبط با علم صرف؛ و نیز در سطح جمله، یعنی علم نح و مر پردازد. بر مبنای این مطالعه، روابط بین واژه‌ها، بازتابنده روابط میان پدیده‌ها در دنیای خارج آن است. لذا با مطالعه ساختار زبان قرآن می‌توان درک ساختار هر فرهنگ و یا به عبارتی عام‌تر به درک ساختار ذهن انسان رسید. به طور خلاصه معنانشناسی در زمانی (ساختگرا) به بررسی واژگان، هم‌نشین و جانشین پرداخته و از طریق این مطالعات، کاربرد ما احسان را در آیات متعدد بیان نمود. ضمن اینکه با رجوع به سیر استعمال این واژه در عصر بعد از نزول قرآن و در کلام اهل بیت (ع) شمول و گستره آن آشکارتر می‌گردد.

در این پژوهش ابتدا با بررسی واژه احسان در کتب لغوی و نیز تفسیری در این حوزه پرداخته و با مفاهیم سازه‌های مشابه آن در قرآن مورد بررسی و مقایسه قرار می‌گیرد. پژوهش پیش رو با عنوان «گونه‌شناسی نظام خیر و احسان در قرآن» به تحلیل موضوعی این فضیلت اخلاقی در کلام خداوند متعال می‌پردازد. اگرچه عنوان خیر در زبان

فارسی با همان بار معنایی احسان مستعمل بوده و این زبان مفهوم متفاوتی برای آن قائل نمی باشد، اما در زبان عربی و در پژوهش حاضر، واژه محوری احسان مورد بررسی معناشناسانه قرار گرفته و سازه های مشابه آن در قرآن که در قالب واژگانی همنشین و یا جانشین در آیات مطرح می گردند، احصاء و معرفی می گردد. لذا واژه خیر در زیر مجموعه احسان مورد تبیین و تفصیل قرار می گیرد.

در این بررسی مراجعه صرف به کتب لغت کافی نبوده و مفهوم شناسی کلمات احسان، خیر، بر، عفو، انفاق و صدقه و ... و نیز بررسی واژگان همنشین، جانشین، عبارات ملازم و مترادف واژگان متقابل و متضاد آنان در دستور کار این پژوهش قرار گرفته است. کشف، احصاء و شناخت این رایج معنایی تاثیر مهمی در تحقق اهداف این پژوهش و پیاده سازی صحیح آن در جامعۀ خدام داشت. مفهوم « احسان » در آیات مختلف دارای گستره معنایی متفاوت و مدوخی بوده و احاد آن در حیطه های اعتقادی، رفتاری و عملی قابل تبیین می باشد. در این میان اگر چه کتب لغت راهشگای معانی خواهد بود، اما تمام دیدگاه های قرآنی را اعلام و پیاده نموده و نیاز به روش های علمی وسیع تری در این حوزه می باشد.

خداوند در کلام خود به شرح مفاهیم انفاق، احسان، رحمت و نیکوکاری ... و بیان مقام والای نیکوکار پرداخته و در آیات متعدد و در قالب بیان قصص مختلف، به آثار و نتایج گسترش این فضایل و یا کناره گیری افراد جامعه از این ویژگی ها اشاره نموده است. اهمیت نیکوکاری و خیر و احسان در تفاسیر متعدد تبلور یافته و مفسران به بررسی ابعاد مختلف این موضوع اهتمام ورزیده اند. در این میان تفاسیر متعددی انتخاب گردید و اولویت این انتخاب، با مفسرانی است که به بحث لغوی و واژه شناسی از عناوینی بیشتری مبدول نموده بودند.

ارائه تصویری روشن از مفهوم احسان و گستره مصادیق آن و نیز اشاره به تاریخ این مفهوم و چگونگی توسعه دادن قرآن کریم در مصادیق آن، عواملی است که بازشناسی درست مفهوم و مصادیق احسان را ضروری می سازد. در این پژوهش، رابطه احسان با مفاهیم مهم دیگری مانند تقوا، ظلم، ایمان و عمل صالح مورد بررسی قرار گرفته و کارکردهای آن تبیین می گردد. بررسی آیات قرآن نشان می دهد که، احسان متناسب با چگونگی کاربرد آن، در ابعاد مختلفی مطرح گردیده است.

بدون شک تدوین پژوهش احسان با سیر مطرح شده، نقش مهمی در شناخت مفاهیم خیر و نیکی و تحلیل و تفسیر بر اساس آنان دارد که می‌تواند مورد توجه پژوهشگران، مفسران، اندیشمندان و دست‌اندرکاران حوزه احسان و نیکوکاری قرار گیرد. اگر چه اهمیت و جایگاه نظام نیکوکاری بر کسی پوشیده نیست، اما آنچه باید در آن به صورتی صحیح اتفاق بیفتد، شناخت گستره آن و اصلاح روش‌هاست. با توجه به اهمیت مساله، این پرسش‌ها مطرح می‌گردد که شبکه معنایی واژه احسان شامل مفاهیم جانشین و هم‌نشین، متقابل و متضاد چیست؟ طرق احصای آن طبق آیات چه می‌باشد؟ غایت این فضیلت‌حلاتی در نگاه قرآن، چه می‌باشد؟ این پژوهش به این سوالات پاسخ می‌دهد و در پایان این نتیجه حاصل می‌گردد که خیر و نیکی، احسان و برّ، که از مصادیق آن می‌توان به انفاق و صدقه، کرم غنظ و رحمت و مهربانی اشاره نمود، در بافت قرآن کریم فراتر از فضایی ممدوح بود و معنایی آن در ابعاد اعتقاد و رفتار و عمل قابل تبیین است. این وسعت در دنیای امروز، گشت‌ش علوم میان رشته‌ای می‌تواند به خلق دیدگاه‌های صحیح بپردازد.

آنچه که این پژوهش را از سایر موارد مشابه آن متفاوت می‌سازد، شیوه و روند کار در ارائه تحلیل مقوله احسان در قرآن بوده و نه تفاسیر به کار رفته با مباحث اجتماعی موثر و کاربردی در حوزه احسان و نیکوکاری برگزیده و ارائه شده است. ضمن اینکه با بروزآوری تفاسیر و یاری از مباحث جامعه‌شناسانه در کلام بزرگان، نظرات قرآنی به شکلی اجتماعی مطرح و تفصیل می‌گردد.

شایسته است در پایان از اساتید گرامی و همه عزیزانی که به تهیه این مجموعه ما را یاری نمودند، سپاسگزاری نماییم. ضمناً از همه پژوهشگران اساتید داریم تا نظرات اصلاحی و تکمیلی خود را به ایمیل (f.qrb2017@gmail.com) ارسال نمایند و در تکامل این اثر سهیم باشند. از درگاه خداوند متعال پذیرش این اثر قرآنی و عفو لغزش‌ها را مسئلت داریم.

قربانی لاکتراشانی

اسمعیلی صدرآبادی